

Afirmacija povijesti ideja ususret obljetnici liberalizma (1723-2023)

U ožujku 2024. godine tiskana je urednička knjiga, zbornik radova pod nazivom "Liberalizam: teorija i povijest jedne ideje". Knjiga je nastala u izdanju FF Pressa, izdavačke kuće akademskih izdanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a važna je u kontekstu činjenice da se prethodne godine obilježavala 300. obljetnica rođenja Adama Smitha, ključnog intelektualca koji je oblikovao filozofiju liberalizma. Riječ je o jednom od izdanja znanstvenog Centra za inovativne studije FFZG (nekadašnjeg Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije). Zbornik o liberalizmu izašao je usporedno s drugom važnom knjigom CKHIS-a na koju upućujemo čitatelje, "Ekonomska historija je crvena nit povijesti: hrvatska historiografija i ekonomska historija", autora Hrvoja Petrića i Tomislava Brandolice.

Urednici knjige su mladi povjesničari Adrijan Štivić i Bruno Šagi (koji su u to vrijeme bili studenti) te Darko Polšek, filozof i sociolog, redoviti profesor na studiju antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Ideja zbornika nastala je početkom 2023. godine sa željom da se znanstveno obilježi nekoliko obljetnica vezanih za liberalizam: osim 300 godina Adama Smitha, tada je bilo 150 godina od smrti Johna Stuarta Milla te 50 godina od smrti Ludwiga von Misesa, čime su se zaokružile sve kronološke faze povijesti liberalizma. Upravo zbog velike interdisciplinarnosti prirode liberalizma, njegove aktualnosti te sveprisutnosti u današnjem društvu, ekonomiji i politici, izbor izlagača i kasnijih autora nužno je bio usmjeren na pronalaženje relevantnih stručnjaka iz različitih znanstvenih područja. Zbornik tako sadrži predgovor te sedam tekstova koji tematski obrađuju određenu epizodu povijesti liberalizma, a poredani su kronološki. Stilski, riječ je o različitim žanrovima znanstvenog teksta.

Prvi tekst, predgovor, napisao je voditelj Centra Filip Šimetin Šegvić, povjesničar s Filozofskog fakulteta u Zagrebu i zove se "Uvod: liberalizam u historijskim perspektivama". Osvrćući se na povijest pojma liberalizam, odnosno njegovu široku primjenu tijekom turbulentne povijesti 20. stoljeća, Šegvić daje čitateljima zbornika dostatan okvir za razumijevanje svih kasnijih tekstova kao dijelova homogene cjeline. Šegvić uklapa liberalizam i u kontekst historiografskih disciplina pa tako nalazimo na različita imena i tradicije intelektualne i globalne povijesti. Problematizira se i naširoko neshvaćena teza Francisa Fukuyame o kraju povijesti, što je zapravo u značenju kao cilj povijesti, odnosno shvaćanje povijesti kao sinonima za modernizaciju. Autor podsjeća i na postojanje korespondencije između J. J. Strossmayera i britanskog liberalnog premijera Ewarta Williama Gladstonea, tako ističući povezanost nacionalne povijesti sa svjetskim liberalizmom.

Medievist Borislav Grgin (FFZG) autor je drugog teksta. On u esejskom prilogu daje pregled društvene dinamike kasnog srednjeg vijeka i ranog novog vijeka kao društvenih i strukturnih preduvjeta za nastanak liberalizma. S obzirom da ideja liberalizma nije nastala kao produkt neovisnog uma jedne

osobe, već je dugo i slojevito nastajala, Grginov tekst je važan jer jasno oslikava preduvjete u kojima je moguće govoriti o konceptima političke modernosti, čiji je dio liberalizam nesumnjivo bio. Autor započinje s usponom gradova u srednjem vijeku te ističe da su komune i slobodni kraljevski gradovi bili velik iskorak u pravnom okviru slobode. Drugi element je razvoj obrtničkih zanimanja koja progresivno evoluiraju u manufakture, kao i koncept proto-globalizacije. Zatim, autor prelazi na vjersku povijest i ističe kako je bilo potrebno prevladati negativan stav Crkve o bankarstvu i trgovini, iako su crkvene bratovštine bile svijetli primjer blizak liberalizmu u predmodernom shvaćanju. Razdoblje humanizma u 15. i 16. stoljeću dalo je vrlo snažne temelje za poznatu aktivnost političkih i filozofskih koncepata kojeg poznajemo u 17. i 18. stoljeću. Liberalizam je stoga nastajao postupno, a prosvjetiteljstvo ga je afirmiralo u svojoj punini te označilo 19. stoljeće kao stoljeće liberalizma.

Idući tekst, logikom kronologije, ide u rani novi vijek i tiče se baš Adama Smitha. Autor teksta je Daniel Hinšt, politolog iz Centra za javne politike i ekonomske analize uspješno povezuje prošlost i suvremenost uspoređujući ideje Adama Smitha u njegovo vrijeme te 300 godina nakon. Hinšt daje pregled ključnih Smithovih ideja iz kanonskih djela ("Teorija moralnih sentimentata", "Bogatstvo naroda") te se u razmatranju suvremene problematike bazira na suvremenijoj sekundarnoj literaturi, ponajviše na Maxu Weberu te Eamonnu Butleru, direktoru Adam Smith Institute-a iz Londona. Hinšt je po struci politolog te se stoga u tekstu očekivano vidi analiza političkih institucija, javnih politika te ekonomskih trendova koje se direktno mogu pratiti kao konkretizirana primjena ideja Adama Smitha. Riječ je o idejama podjele rada i specijalizacije, ravnoteže vlastitog i tuđeg interesa, brige za radnike te ograničena uloga države. Autor ističe da je opravdano govoriti o moralnom kapitalizmu te da to nadilazi populističke narative o neoliberalizmu i sagledavanju liberalizma kao isključive želje za gomilanje materijalnih resursa. Posebnu važnost liberalizam ima na prostoru Hrvatske. S obzirom na slabu tradiciju političke i ekonomske slobode te na slabe dubinske društvene strukture individualizma, preuzimanja rizika i poduzetničkog duha, suvremena popularizacija Smithovih ideja nužna je u državama koje su prošle totalitarni i autoritarni komunistički sustav. Hinšt upozorava i da dezinformacije o ekonomiji često imaju za posljedicu relativizaciju temeljnih liberalnih vrijednosti, kao i jačanje ideoloških krajnosti.

Nadalje, prelazi se na ekonomsku problematiku. Prilog dolazi od Predraga Bejakovića, nezavisnog ekonomskog analitičara i spada u ekonomsku povijest. Bejaković se bavi važnosti Adama Smitha u razvoju načela oporezivanja. Smith je utemeljio suvremena načela oporezivanja te su se ona kroz povijest ponešto mijenjala. Autor pokazuje kako je cilj mnogih zemalja pojednostavljivanje oporezivanja, što se može tumačiti kontroverzno zbog bojazni da će to produbiti nejednakosti. Dajući povijesni pregled svjetske i nacionalne literature o oporezivanju, Bejaković zaključuje da se oporezivanje s vremenom vrlo usložilo. Ponekad porezni sustavi uvode posebne poreze za

određene kategorije, to su npr. trošarine, što dovodi do lakšeg utajivanja poreza jer porezna uprava vrlo teško prati razgranatost poreza. Važno je upozoriti i da su nedostatak transparentnosti takvog sustava (bez obzira na protok vremena), teorijski problemi vezano za to što znači dobro oporezivanje, te koji je porezni sustav najbolji, do danas ostali neriješeno pitanje.

Nakon problematike oporezivanja, idući prilog je iz područja distributivne pravednosti, odnosno iz filozofije. Njegov autor je Neven Petrović s Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta u Rijeci. Povezujući ničeansku, egzistencijalističku i liberalnu tradiciju, autor nastoji osporiti egalitaristički argument negiranja vlasništva nad samim sobom. Autor ističe dugu tradiciju u egalitarističkim filozofijama da napadnu vlasništvo nad samim sobom, u ime određene skupine pojedinaca. Stoga, Petrović razrađuje argument po kojem bi ničeanski, egalitaristički argument u korist vlasništva nad samim sobom mogao zaštititi upravo one za koje se egalitarizam deklarativno bori. U tom smislu, ničeizam štiti temeljne postavke klasičnog liberalizma. Kada je riječ o toj tradiciji, autor uzima Ludwiga von Misesa, nešto radikalnijeg liberala bliskog američkoj tradiciji koju personificira književnica Ayn Rand. Petrovićev tekst, iako se bavi uskim problemom, važan je jer ipak inzistira na nezanemarivoj različitosti Misesovog i Nietzscheovog stava. To je bitno jer je jedna od velikih kontroverzi liberalizma pitanje koliko je Nietzsche, kao vrlo konzervativni filozof, utjecao na liberale, iz čega jedan dio teoretičara uzima da je liberalizam blizak desnici. No svakako, Petrović u tekstu daje uvid u široki spektar literature: od analitičkog marksizma G. A. Cohena, klasika poput Kanta i samog Smitha te do suvremenijih autora poput Daniela Kahnemana.

Ludwig von Mises tema je i sljedećeg teksta. Autor mu je Adrijan Štivić, povjesničar i preddiplomski alumni Filozofskog fakulteta u Rijeci. U tekstu autor uspoređuje biografije Ludwiga von Misesa i povjesničara Edwarda Halleta Carr-a u kontekstu ideološke divergencije. Drugim riječima, autor postavlja pitanje kako iste geopolitičke i društvene promjene 20. stoljeća utječu na dvojicu intelektualaca koji su u mladosti bili liberali. Naime, iako obojica počinju svoj intelektualni put kao liberali, Britanac Carr tijekom međuraća zauzima snažnu pronjemačku i proruskiju poziciju (rusku komunističku aktualnost i konzervativnu tradiciju). Nakon Drugog svjetskog rata, Carr se odriče simpatija prema Hitleru i politici appeasement-a te ostaje po uvjerenju lijevičar. Mises, pak, kao Austrijanac bježi u Švicarsku i potom u SAD gdje piše tekstove kojima svom silinom napada desni i lijevi totalitarizam, pokreće revival liberalne ideje u sklopu društva Mont Pelerin te do smrti zastupa vrlo radikalni liberalizam (zbog čega se čak razišao s Hayekom i Friedmanom priklonivši se Ayn Rand). Štivić analizira njihova djela koja se bave teorijom povijesne znanosti te zaključuje kako se razlikovanje u metodi i stavovima oko struke uvelike podudara s razlikovanjem u političkoj orijentaciji.

Predzadnji tekst potpisuje mladi povjesničar Bruno Šagi, u vrijeme pisanja bio je student na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Kao stručnjak za politički agrarizam i seljačke stranke, Šagi donosi komparativnohistorijsku

studiju o Hrvatskoj seljačkoj stranci te danskoj stranci Venstre. Mogućnost komparacije danske stranke iz 19. stoljeća te hrvatske stranke iz prve polovice 20. stoljeća objašnjiva je zakašnjelim modernizacijskim procesom u ovom dijelu Europe. Ipak, sličnosti su očite. Venstre je bila stranka kojoj su temelj bili danski seljaci, a vodila je politiku približavanja slobodnom tržištu. Hrvatska seljačka stranke, koja tijekom povijesti mijenja imena (HPSS/HRSS), svoje politike je artikulirala u “Ustavu Neutralne seljačke republike” gdje se mogu pronaći socijalni, nacionalni, ali i liberalno-demokratski elementi. Šagi navodi da su HSS-ovci znali za stranku Venstre pa se s razlogom može pretpostaviti da im je danska stranka bila neka vrsta uzora.

U zadnjem tekstu, Darko Polšek esejskim prilogom razmatra teme libertarijanizam i rata. Nužno potaknuto aktualnim ratom u Ukrajini, autor analizira djela poznatih liberala i njihove stavove o ratu. Vidljiva je svekolika različitost po pitanju rata i mira, intervencija i neutralnosti. Nema konsenzusa, pa tako su protiv regrutacija, i za privatnu vojsku Murray Rothbart i Bryan Caplan. Smith gleda vojsku u kontekstu ekonomije i proračuna, a Mises točno uviđa da je rat užasan te da uništava, ali ne daje odgovore što činiti kada je neko društvo izloženo ratnom agresijom. Hayek i Popper su pak drugačijeg stava, ozbiljniji su i realističniji.

Urednička knjiga “Liberalizam: teorija i povijest jedne ideje” već je doživjela nekoliko promocija. Pojavu knjige treba promatrati i u kontekstu drugih skromnih, ali ipak održanih obljetnica Adama Smitha, od kojih je za izdvojiti onu koja je održana na Zagrebačkoj školi ekonomije i menadžmenta (ZSEM) gdje je sudjelovao spomenuti Eamonn Butler, kao i djelatnost Centra za javne politike i ekonomske analize (CEA).

Izdavanje zbornika ima šire ambicije od liberalizma. Naime, iako je tematski pristup znanstvene obrade teme zapravo nepregledan, te se svakako može i nastaviti niz zbornika posvećenih temi liberalizma, autori projekta, Štivić, Šagi i Polšek, odlučili su se na drukčiji put. Postoje vrlo kvalitetni hrvatski znanstvenici koji se bave problematikom koja spada u povijest ideja (intelektualna povijest, povijest znanosti, filozofija, antropologija, kulturologija itd.), no ona kao interdisciplinarna djelatnost još uvijek nije adekvatno afirmirana. Zato, zbornik o liberalizmu predstavlja prvi dio unutar serije izdanja CKHIS-a o velikim političkim idejama. Prvi dio je liberalizam, o kojem je održan znanstveni skup i izdan zbornik, a drugi dio bio je konzervativizam. U svibnju 2024. održan je znanstveni kolokvij “Konzervativizam: teorija i povijest jedne ideje” koji je spojio još više znanstvenika iz još više znanstvenih institucija u Hrvatskoj. Dok je drugi zbornik, onaj o konzervativizmu u pripremi, knjiga “Liberalizam: teorija i povijest jedne ideje” služi kao poticaj svima da se zainteresiraju za područje povijesti ideja i tako obogate hrvatsku znanost.

Adrijan Štivić
Darko Polšek, red.prof.
Bruno Šagi